

Somnis, mites i realitats... al voltant d'una fàbrica

L'any 1922, Tarragona era una ciutat que tenia poc més de vint-i-cinc mil habitants, amb una economia subdesenvolupada i precapitalista. Prop del 44% de la població activa es dedicava al sector terciari. Un sector terciari en el qual destacaven aquelles ocupacions derivades de la triple capitalitat que concentrava la ciutat: administrativa, militar i eclesiàstica. Aquella Tarragona de funcionaris, militars i religiosos representava prop del 20% del total de la població activa. Un altre 23% estava format pel sector primari, pagesos i pescadors. Només un 33% s'integrava en un sector secundari que es caracteritzava per la transformació de productes agrícoles i pels petits tallers que satisfieien la demanda local.

Atès que bona part de l'economia local girava al voltant del port, via natural per a l'exportació, la neutralitat d'Espanya durant la I Guerra Mundial (1914-1918) que assolà bona part d'Europa va comportar uns efectes molt beneficiosos per a la ciutat. La demanda de vi, fruits secs, oli i arròs per part del mercat internacional va ser satisfeta per la producció agrícola de les comarques tarragonines, comercialitzada a Tarragona i exportada des del port tarragoní. Tanmateix, l'acabament del conflicte bèl·lic internacional va tenir com a conseqüència immediata la davallada del comerç i de l'activitat portuària. D'aquella mena de febre d'or, d'eufòria i de guanys meteòrics es passarà a una situació de crisi, pessimisme i atur. El capgirament registrat en la percepció col·lectiva tarragonina s'agreujava, si més no, perquè no s'albirava cap solució de futur.

En aquest context negatiu i sense gaires perspectives de millora, el 23 de maig de 1922 la *Gaceta de Madrid* publicava el Reial Decret del Ministeri d'Hisenda pel qual s'autoritzava a la Compañía Arrendataria de Tabacos la construcció de dues noves fàbriques, una a Tarragona i l'altra a Màlaga. L'endemà, la notícia era comunicada telegràficament a l'alcalde de Tarragona, Andreu Segura, per la comissió tarragonina que havia anat a negociar a Madrid, encapçalada per Josep Bonet i Macià Mallol.

Òbviament, una decisió d'aquesta transcendència no podia ser casual i, com acostuma a passar, la causa es va deure a la suma de diferents factors. En primer lloc, l'acció de diferents personatges estratègicament situats. D'una banda, a Madrid, les decisions adoptades per Francesc Cambó, ministre d'Hisenda fins al febrer de 1922, i Francesc Bastos Ansart, gerent de la Compañía Arrendataria de Tabacos des del febrer de 1922 fins al juny de 1925, ambdós membres de la Lliga Regionalista. Des de la capital del regne i davant del rei Alfons XIII, les gestions de Ramon de Morenés y García Alesson, marquès de Grigny i comte de l'Asalto també hi influïren. En el mateix sentit, cal assenyalar les actituds favorables del director general d'Obres Públiques, Josep Nicolau Sabater, i dels diputats Manuel Kindelán i Carlos Maristany.

Per altra banda, a Tarragona, l'acció de Macià Mallol, propietari del trust Tarragona Port i president de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació, militant d'Acció Catalana, que liderava un projecte comú que aglutinava totes

les forces vives de la ciutat amb independència de les diferents tendències polítiques: l'establiment de la fàbrica.

La combinació de personatges influents a Madrid, bàsicament polítics catalans, i les gestions unitàries promogudes des de l'àmbit local, van ajudar a prendre una decisió que tenia com a base unes bones raons econòmiques i, aquestes, sí que foren determinants. En primer terme, la posició geogràfica de Tarragona, amb un port excel·lent i estratègicament situada per satisfer la creixent demanda de tabac de l'àrea de Barcelona. En segon terme, un considerable contingent de mà d'obra disponible. En darrer terme, però amb una vital importància, l'absència d'una conflictivitat laboral significativa, una tranquil·litat social que contrastava clarament amb els enfrontaments entre patronal i sindicats que s'esdevenien a Barcelona i a d'altres poblacions amb un cert teixit industrial.

Presa la decisió des de Madrid, durant l'any 1923, la Compañía Arrendataria de Tabacos comprava ràpidament els terrenys d'horta als diferents propietaris i proposava als pagesos arrendataris la possibilitat de treballar en les obres de construcció. El calendari s'accelerava. El juny de 1923, l'Ajuntament de Tarragona decideix donar el nom d'un carrer a l'enginyer Francesc Bastos i Ansart, el director gerent de l'empresa estatal, l'informe favorable del qual havia estat decisiu. L'1 de juliol de 1923 se celebrava l'acte solemne de col·locació de la primera pedra, amb la benedicció del cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, la participació de Francesc Bastos, l'alcalde Josep Mullerat i la presència de les autoritats civils. Era la gènesi d'aquell anhelat projecte que

resoldria el problema de l'atur i que havia de significar el tret de sortida del desenvolupament industrial de Tarragona. Les expectatives generades a la ciutat eren enormes.

El 3 de juliol comencen els treballs de construcció, però quan es preparaven els pous per als fonaments, només a 50 centímetres de profunditat, van aparèixer ossos i petits fragments de ceràmica. Pocs dies més tard, els treballs dels obrers treien a la llum un capitell corinti, un sarcòfag de marbre en molt bon estat de conservació i una cripta funerària. La importància de la necròpolis cristiana que quedava al descobert era més que evident i l'enginyer en cap, Josep Tulla Planella, només podia prendre dues decisions: paraitzar les obres en el lloc projectat i desplaçar-ne la ubicació cap al sud a fi de deixar lliures els terrenys per a la conservació del conjunt arqueològic.

Els treballs d'excavació arqueològica es van dur a terme durant deu anys, des de 1923 fins a 1933, dirigits per l'arqueòleg mossèn Joan Serra Vilaró, i van posar al descobert més de 2.000 tombes, datades entre el segle III dC i l'època visigòtica. Una necròpolis en la qual destacava la cripta funerària dels màrtirs locals Fructuós, Auguri i Eulogi.

En el nou emplaçament, sota la direcció de Josep Tulla, amb una mitjana d'uns mil obrers, un cost total de més de 10,5 milions de pessetes i amb una durada de poc més de quatre anys, la construcció de la fàbrica va esdevenir una realitat l'any 1927.

Tanmateix, amb el decurs del temps, la situació política i econòmica havia anat canviant i s'obria un parèntesi que feia perillar el futur del projecte. El 28 d'octubre de l'any 1927, aprofitant el fet que el rei Alfons XIII visitava oficialment les instal·lacions de la fàbrica i de la necròpolis, les autoritats locals li van lliurar un manifest en què suplicaven que "fije su soberana atención en tan importante asunto". Es referien al preocupant endarreriment per posar en marxa la producció.

Entre 1928 i 1930, proliferaren les opinions i els rumors que apuntaven cap a un altre destí dels pavellons de la fàbrica: nova caserna de tropes, conversió en una universitat del treball. Fins i tot, l'any 1932, ja en plena Segona República, el director d'Indústria, Santiago Valiente, manifestava públicament que estava convençut que la fàbrica mai no arribaria funcionar.

Malgrat tot, l'any 1930, les oficines del complex industrial ja disposaven del mobiliari i havien arribat les primeres màquines *Rapid* per a l'elaboració de cigarrets. Quan l'obertura semblava imminent, s'esdevingué un nou entrebanc, un desastre natural. La nit del 18 d'octubre de 1930, la riuada del Francolí, a més a més de causar 8 morts i 12 ferits, va inundar parcialment les instal·lacions fabrils. Les màquines no van patir desperfectes, però la pèrdua de mobles i de documentació fou considerable. Es va trigar set mesos a netejar i reparar els efectes de l'aiguat i fou necessari construir un mur de contenció per evitar el perill de noves sobrevingudes del riu. Per tant, tot i que l'any 1927 l'obra principal havia finalitzat, la fàbrica no es considerà totalment enllestida fins al juny de 1931.

Els terrenys adquirits prop del riu Francolí per 281.204 pessetes oferien una superfície de 68.862 m² i el projecte desenvolupat preveia la construcció d'uns mòduls neoclàssics que s'articulaven al voltant d'un jardí central. La monumentalitat i les dimensions de l'edifici lluien amb llum pròpia en el teixit urbà de la ciutat.

Hi ha dues fotografies aèries molt il·lustratives per entendre què va significar l'establiment de la Fàbrica de Tabacs per a Tarragona. La primera, captada per Ramon Vallvé l'any 1929, en la qual s'observen les instal·lacions gairebé finalitzades. La segona, de l'any 1938, reflecteix el moment en què dues bombes llençades per l'aviació legionària italiana cauen en picat sobre una ciutat indefensa que espera atemorida els impactes i les explosions. En ambdues instantànies destaca, d'una banda, la presència omnipotent i única del conjunt fabril i, de l'altra, separat per terres de conreu, un nucli urbà més allunyat que no es començava a articular fins a la plaça de Braus. Des del cel, la Fàbrica de Tabacs, separada de la ciutat, ressaltava encara més.

Paral·lelament a la construcció de la fàbrica, els signes de modernitat reflectits per la introducció dels avenços tècnics en la societat tarragonina comencen a manifestar-se durant la dècada dels anys vint: el consum i la producció d'energia elèctrica, l'aparició de la ràdio i el cinema, la substitució del gas de l'enllumenat públic i privat per les bombetes elèctriques, la introducció del telèfon, el servei d'autobusos i tramvies... Avenços tecnològics que es desenvolupaven al mateix temps que es registrava un canvi en les mentalitats:

la pràctica de l'esport per part de col·lectius populars, l'associacionisme excursionista, els balls moderns, el seguiment de la moda en el vestir... Però, també són els anys en els quals la societat tarragonina malda per elevar el seu nivell cultural. Per iniciativa de diferents sectors empresarials i obreristes de Tarragona, l'any 1928, es crearen l'Escola del Treball (amb l'enginyer Josep Tulla de la Fàbrica de Tabacs com a primer director) i el Patronat de l'Ensenyament Mercantil. L'any 1932 s'inaugurarà el modern col·legi públic de Saavedra, que ampliarà l'oferta educativa existent. Malgrat que s'avançava considerablement en l'àmbit de la formació de les classes populars, l'any 1931 encara hi havia més de 1.700 infants sense escolaritzar per falta de places i més d'un 20% de la població era analfabeta.

En aquest període, a més a més de la Fàbrica de Tabacs, es construïren un bon nombre d'edificis emblemàtics que, sortosament, encara són presents en el paisatge urbà actual, entre d'altres: el convent dels pares Carmelites (1919), el col·legi de les Teresianes (1922) i el Banc d'Espanya (1928).

El mes de juny de 1932, nou anys després de la col·locació solemne de la primera pedra, s'iniciava finalment la producció, molt per sota de la potencialitat i capacitat de les instal·lacions, com ja havia pronosticat sis mesos abans una editorial del *Diario de Tarragona*. Només es disposava de 32 operàries i 4 mecànics que utilitzaven unes quantes màquines de lligar *Rapid* que elaboraven 40 cigarrets per minut. Dos anys més tard, però, ja hi treballaven 58 dones i 44 homes que manipulaven 54 tones de tabac. Tarragona tenia en aquells moments 31.322 habitants.

En plena Guerra Civil, l'escassetat de matèria comportà la producció de l'anomenada "llavor de guerra", uns cigarrets prims i curts de baixa qualitat. L'any 1937 s'instal·laren 22 màquines *Rapid* més, però l'amenaça dels bombardeigs de l'aviació franquista sobre la ciutat va obligar a traslladar i repartir tota la maquinària industrial i bona part dels treballadors entre Vic i Sabadell. De fet, les dependències de la fàbrica van patir l'impacte de més de trenta bombes i, en el bombardeig del 13 de gener de 1939, el pavelló de la direcció es va veure greument afectat i dos carrabiners que eren a l'interior van perdre la vida. Acabada la guerra, durant quatre anys es reconstruïren les instal·lacions afectades i el maig de 1943, encara sota les ordres del primer director, Josep Tulla Planella, es va iniciar de nou la producció amb una reduïda plantilla de 30 obrers.

Entre 1947 i 1954, la Fàbrica de Tabacs de Tarragona, que pertany a Tabacalera, SA, nova denominació de l'empresa, es va reforçar amb material i maquinària sobrant d'altres fàbriques, principalment de la de Sant Sebastià. Aquest fet va permetre a la fàbrica de Tarragona adoptar un doble torn de producció i passar d'una plantilla de 150 treballadors a una de 800, amb un increment del valor de producció mensual de 270.000 a 70 milions de pessetes, és a dir, 870 milions de pessetes l'any.

Les xifres d'aquesta fase expansiva eren prou significatives: les màquines elaboraven 1.500 cigarrets per minut i la producció diària total sobrepassava les 26 tones de tabac. Com a mostra de reconeixement a l'esperat

desenvolupament, l'abril de 1956 l'Ajuntament de Tarragona atorgava la Medalla de Plata de la ciutat a la Fàbrica de Tabacs.

L'any 1964, la Fàbrica de Tabacs de Tarragona va esdevenir el primer de tots els centres productors de Tabacalera, SA a Espanya. A conseqüència d'aquest meteòric desenvolupament, l'any 1966 la fàbrica tarragonina va ser la primera a disposar d'una planta de batuda de tabac que elaborava la llavor d'una marca emblemàtica: Ducados. La població de Tarragona ja sobrepassava els 52.000 habitants.

A finals dels anys seixanta s'iniciava la producció de tabac ros sota la marca Bisonte i l'any 1970 es registrava la xifra mensual de 30 milions de paquets de tabac. Quatre anys més tard, l'Ajuntament de Tarragona concedia la Medalla d'Or de la ciutat a la Fàbrica de Tabacs.

A mitjan anys vuitanta, les instal·lacions tarragonines ja disposaven de màquines que lligaven 5.000 cigarrets per minut. L'any 2003, quan Altadis SA, fusió de les empreses Tabacalera i Seita, comunica la decisió de tancar la planta, la plantilla s'havia reduït a 250 treballadors, que mantenien el nivell de producció, principalment de les marques Ducados, Fortuna i Nobel.

Només en un període de vint anys, entre 1923 i 1943, els murs de la Fàbrica de Tabacs van esdevenir testimonis muts del pas de la monarquia parlamentària al règim dictatorial de Primo de Rivera; de l'espurna d'esperança de la proclamació de la Segona República, de la recuperació de la Generalitat i de

l'establiment de l'Estatut d'Autonomia a la convulsió revolucionària, el dramatisme de la Guerra Civil i el ferotge inici de la dictadura franquista. Malgrat tots els trasbalsos polítics i socials d'aquells anys, malgrat els sotracs causats per la riuada o per la destrucció de les bombes durant el conflicte bèl·lic, el projecte continuava. Posteriorment, la dècada dels anys cinquanta va significar la consolidació i durant els anys seixanta i setanta es va produir la màxima expansió.

Els títols dels dos llibres de referència per a la redacció d'aquest text són prou suggerents per començar a entendre la història d'aquest centre fabril. El primer, *Tarragona y su Fábrica de Tabacos. Un sueño hecho realidad*, de Dídac Bertran Vallvé, editat per Tabacalera SA l'any 1982. El segon, l'acurat treball de Maria Jesús Muiños Villaverde i Vicent Terol Grau, *La realidad de un mito. La Fábrica de Tabacos de Tarragona (1932-2007)*, editat per la Fundación Altadis l'any 2008. Somnis, mites i realitats... generats al voltant d'una fàbrica.

L'estiu de fa dos anys, la Fàbrica de Tabacs de Tarragona finalitzava definitivament la seva singladura, 75 anys després d'iniciar la producció. Durant aquests tres quarts de segle XX, milers de tarragonins i tarragonines hi han estat vinculats, de forma directa, com els treballadors i les seves famílies, o bé indirectament, com els proveïdors o els ciutadans que participaven de les activitats socials del Grup d'Empresa Tabaquer. Ara, el buit que ha deixat en la percepció col·lectiva el tancament de les seves portes cal omplir-lo amb el desenvolupament d'un projecte cultural que ha de tenir la funció de revitalitzar la zona i, per extensió, la ciutat. Un projecte global, en el qual el futur Centre

d'Interpretació de la Fàbrica de Tabacs recordi i difongui permanentment el passat i la significació de la fàbrica més emblemàtica de Tarragona.

Jordi Piqué Padró

Publicat a *La Tabacalera*. Tarragona, Arola Editors, 2009